

תרגומי המקרא בארמית החדשה - להג סקיי

זכות גדולה נפלה בחלקי להיות מתלמידיו של פרופ' שלמה מורג, וזכות מיוחדת נתגלגלה לידי לעבוד במחיצתו במרכז לחקר מסורות קהילות ישראל בעשור האחרון. המרכז לחקר קהילות ישראל נוסד בשנת תשי"ז בידי פרופ' שלמה מורג. מטרתיו המוגדרות של המרכז מראשית ייסודו היו כינוס מסורות הלשון של עדות ישראל ומחקרן. לשם תיעוד המסורות הוקם במרכז ארכיון שבו נאספות ונשמרות הקלטות של המסורות השונות מפי מסרנים מהימנים. פרופ' מורג ייסד במרכז זה סדנה שבועית שפעילותה התקיימה לאורך כל השנה. ההשתתפות בסדנה זו הייתה תמיד חווייה מאלפת, מעשירה ומרתקת. כאן קיבלנו הכשרה מעשית בעבודת שדה, במחקר ובניתוח של חומר מוקלט ולמדנו כיצד לשוחח עם מסרנים ולהפיק מהם את מרב המידע. בתמיכתו ובעידודו של פרופ' מורג, נפגשתי עם מסרנים דוברי ארמית חדשה שעלו ארצה בשנות החמישים מכורדיסתאן הפרסית, והקלטתי מפייהם את מסורותיה של עדת יוצאי כורדיסתאן הפרסית בקריאת המקרא ובתרגומיו המסורתיים העממיים לארמית חדשה. בכורדיסתאן הילך, עד הדורות האחרונים ממש, תרגום לארמית חדשה של חלקים גדולים מספרי המקרא ומעט ספרות לא מקראית. תרגום זה נמסר בעל-פה עד לדור האחרון בידי מלמדי התינוקות לתלמידיהם. חקר הארמית החדשה פורח בשנים האחרונות, אך מספר הדוברים בלשון זו הולך ומצטמצם. הזמן דוחק בנו לתעד ולרשום מסורות קדומות לפני שהן עוברות מן העולם יחד עם דובריהם המזדקנים.

1. מבוא

ארמית כלשון חיה, כלשון ספרותית וכלשון רשמית, יש לה היסטוריה ארוכה של כשלושת אלפים שנה. במשך תקופה ארוכה זו עברה הארמית גלגולים רבים, התפשטה ממקום לידתה בממלכות ארם-סוריה מערבה לאשור ולבבל, ומהן לרוב ארצות המזרח התיכון, עד שהייתה ללשון

* די"ר יפה ישראלי היא מורה בחוג ללשון העברית במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין בירושלים.

הרשמית של האימפריה הפרסית. היא שימשה גם לשון ספרותית ולשון תרגום של כתבי קודש יהודיים, נוצריים, שומרונים ובני דתות וכתות אחרות מארץ-ישראל ועד בבל.

- החוקרים מחלקים את תולדות הארמית לחמש תקופות:
- (א) הארמית העתיקה (1000-700 לפני הספירה)
 - (ב) הארמית הרשמית (700-300 לפני הספירה)
 - (ג) הארמית הביניימית (300 לפני הספירה - 200 לספירה)
 - (ד) הארמית המאוחרת (200-1000 לספירה)
 - (ה) הארמית החדשה (מ-1000 לספירה ועד ימינו בכלל)

בתקופת הארמית הרשמית היו ניצנים של התפלגות לארמית מזרחית ולארמית מערבית. התפלגות זו הגיעה לשיאה בארמית המאוחרת. הענף המערבי כולל את הארמית הגלילית, הסורית של ארץ-ישראל והשומרונית. הענף המזרחי כולל את הסורית, המנדעית והארמית של התלמוד הבבלי ושל ספרות הגאונים.

הארמית המשיכה לשגשג ולשמש הלשון הבין-לאומית של המזרח התיכון כאלף שנה, עד לעליית האיסלאם וכיבוש האזור בידי הערבים במאה השביעית. בד בבד עם הכיבוש החלה הערבית לדחוק בהדרגה את רגלי הארמית, תהליך שנמשך עד ימינו. לאחר שירשה הערבית את מקום הארמית ברוב האזור, שרדו להגים של הארמית באזורים ההרריים הנידחים והקשים לגישה בכורדיסטאן ובשלושה כפרים בסוריה.

הענף המערבי בארמית החדשה מיוצג על ידי שלושה כפרים בסוריה, אשר תושביהם נוצרים ומוסלמים. הלהג המדובר בהם מוכר בשם מעלולא, על שם הכפר הגדול שביניהם.

הענף המזרחי בארמית החדשה מיוצג על ידי קבוצות להגים הנקראות על שם מקומות יישוב בכורדיסטאן. בקבוצות אלה מתקיימת חלוקה משנית ללהגים יהודיים וללהגים נוצריים. זו קבוצת הלהגים הגדולה ביותר והמגוונת ביותר, הכוללת להגים רבים ושונים זה מזה, לפי העדה והדת ולפי האזור. הקשר בין המקומות השונים היה רופף בדרך כלל, בגלל קשיי הנסיעה בנתיבים הרריים תלולים וסבוכים, בגלל מזג האוויר הסוער במשך רוב ימות השנה, ובגלל הסכנה המתמדת של שוד ורצח בדרכים.

(א) הלהגים הנוצריים דוברו באזורי מוצול, אורמיה, בכפרים ובערים בכורדיסתאן העיראקית והתורכית ובכמה מקומות בדרום מזרח איראן. הנוצרים דוברי הארמית ידועים בשם אשורים או בשמות אחרים. הארמית של אזור מוצול וסביבותיה מכונה גם סוֹרְתָּ, או פֶּלִיחִי (Fellici).

במאה ה-19 פיתחו מיסיונרים לשון ספרותית שהתבססה על להג אורמיה, והיא נכתבה בכתב סורי-נסטוריאני ובאורתוגרפיה אטימולוגית בעיקרה, והוקמו בתי ספר ובית דפוס. מיסיונרים אחרים, בייחוד קתוליים, פעלו ברוח דומה בקהילות הנוצרים בעיראק.

(ב) הלהגים שבפי היהודים היו מדוברים על פני אזור רחב מאוד והם מגלים רבגוניות גדולה ביותר. אפשר להצביע על שלוש קבוצות ברורות יחסית: (א) להגי צפון עיראק; (ב) לשון יהודי אזרביג'אן הפרסית והתורכית; (ג) כורדיסתאן הפרסית.

הלהגים הארמיים פזורים בתוך סביבה רב-לשונית של שפות ממשפחות שונות כמו כורדית, פרסית, תורכית ודיאלקטים שונים של ערבית מדוברת. דוברי ארמית רבים הם רב-לשוניים, ולזה יש השפעה על צורות הלשון, אוצר המילים, המבנה וכו'.

יהודי כורדיסתאן, שהיו דוברי ארמית ברובם, עלו כמעט עד האחרון שבהם לארץ ישראל, מהם לפני קום המדינה ומהם ביציאה מאורגנת בשנותיה הראשונות של המדינה. עד לעלייה ההמונית של יהודי כורדיסתאן לארץ נאמד מספרם ב-25 אלף. בכורדיסתאן קראו היהודים לארמית שבפיהם "לשון היהודים" או סתם "הלשון שלנו", אך היו חכמים בעדה שהבחינו בדמיון שבין הלשון המדוברת לבין לשון התרגומים הארמיים למקרא, ולכן כינו אותה "לשון תרגום". החוקרים מכנים אותה ארמית חדשה יהודית, ואת זו שבפי הנוצרים - ארמית חדשה נוצרית, או סורית חדשה. הנוצרים מכנים את לשונם "אשורית" או סוֹרְתָּ.

2. תרגומים בארמית חדשה בלהג סקִיז

להג סקִיז היה מדובר בכורדיסתאן הפרסית, הנמצאת במערבה ובצפון מערבה של פרס וגובלת באזרביג'אן (מצפון) ובכורדיסתאן העיראקית (ממערב). הערים שבהן דיברו היהודים בלהג זה הן: באנה, בּוֹכָאן, סִיִּיִּנְקֶלָה וסקִיז ומקומות אחרים. דוברי הלהג כינו את הארמית המדוברת בפיהם "לשונונו" *lisanan*, "הלשון שלנו" *lisana*, או "יהודית" *hulaula*, להבדיל

מן הלשון העברית אשר נקראה בפייהם "לשון קודש" lisana godes. (ראו במפה, האזור הזרוע נקודות, עמ' 50).

2.1 התרגומים

כתיבי יד בארמית מזרחית חדשה בלהג יהודי סקזי הועתקו במאתיים השנים האחרונות, בידי חכמים ותלמידיהם, לשימוש עצמי וגם לשימושם של מלמדי התינוקות שהיו משננים את הכתוב בהם לתלמידיהם בנוסח קבוע פחות או יותר.

2.1.1 תפסירים בארמית חדשה של המקרא ושל מסכת אבות

התפסירים, דוגמת תפסיר ספר יונה (דוגמה מס' 1, ר' עמ' 50), הם בכתב ידו של מר יוסף ירושלמי, צאצא למשפחת רבנים, שנולד בסקזי ועלה ארצה בשנות החמישים. אביו, הרב אליהו ירושלמי, שימש מלמד, חזן, מוהל ושוחט בסקזי ובסביבתה, ובנו היה תלמידו. תפסירים אלה נכתבו בידי מר יוסף ירושלמי בארץ, והוא גם קרא אותם בפניי.

2.1.2 תרגום דתרגום

תרגומים דרשניים למגילת שיר-השירים. לפנינו (דוגמה מס' 2, ר' עמ' 51) תרגום שבכתב, בכתב ידו של חכם שמואל ברוכים, מנהיגה הרוחני של קהילת יהודי כורדיסטאן הפרסית באזור זה, שבו ישב וחיבר את התרגום בארץ.

2.1.3 פיוטים מסורתיים מתורגמים לארמית-חדשה

פיוטים מסורתיים לשלוש רגלים, לראש השנה וליום הכיפורים, מתורגמים לארמית-חדשה. בדוגמה שלפנינו (דוגמה מס' 3, ר' עמ' 51) תחילתו של תפסיר הפיוט "עת שערי רצון" בכתב ידו של מר יוסף ירושלמי.

2.1.4 אסופות מדרשים לפרשות השבוע

האסופות שנמצאו קצרות, ומסתפקות בביאור דרשני של הפסוק שנתנו פרשנים מסורתיים. באסופות הכתובות בלשון העברית משורבבות מילים בארמית חדשה. הדוגמה שלפנינו (דוגמה מס' 4) לקוחה מהפסרת בראשית, ישעיהו מב, מתוך כתב יד שלא ידוע מי כתב או העתיק אותו ומתי. בדוגמה זו משובצות המילים מן הלהג של יהודי סקזי המתרגמות את הכתוב לפנייהן או לאחריהן: פסקה א', שורות 7-8: "אצמיח קרן לדוד,

יעני מקפֿקנא הומיד אַל בילא יִשְׂרָאֵל" (יעני מקפֿקנא הומיד אַל בילא יִשְׂרָאֵל = כלומר, אצמיח תקווה לבית ישראל); פסקה ב', שורה 5: "היושבים בספינות, בַּפְּוֹרִי" (בַּפְּוֹרִי = בספינות); פסקה ג', שורה 1: "עַרְבֵי, יושבי אוהלים" (עַרְבֵי = ערבים); פסקה ד', שורה 2: "תהילתו בעמים יגידו וְתִעָרֶיף נותנים" (וְתִעָרֶיף = תהילה).

2.1.5 תפסירים בחרוזים

תפסירים בחרוזים הם נוסחים עממיים של סיפורי המקרא או אגדות המדרש. הדוגמה שלפנינו (דוגמה מס' 5, ר' עמ' 52) לקוחה מתוך תפסיר יוסף ואחיו המכיל 255 בתים. התפסיר הועתק בידי מר חדרי אהרן מהכפר מירוה שבפורדיסטאן הפרסית.

2.1.6 לוחות הנטייה של הפועל העברי

לוחות הנטייה של הפועל, בכתב ידו של חכם שמואל ברוכים (דוגמה מס' 6), מסודרים לפי אלף-בית של הפועל העברי, אך לא לפי אלף-בית פנימי. בשורה הראשונה מובאת נטיית הפועל העברי, ומתחתיה נטיית הפועל המקבילה לו בארמית חדשה.

2.1.7 מילון עברי-ארמי

תחילתו של מילון עברי-ארמי, בכתב ידו של חכם שמואל ברוכים המנוח (דוגמה מס' 7). בשורה הראשונה מובאת המילה העברית ומתחתיה המילה בארמית חדשה בלהג יהודי סקז.

פתיחה וסיום

המעתיקים נהגו בדרך כלל לרשום בראש העמוד הראשון את ראשי התיבות: ביניו (= בשם ה' נעשה ונצליח) או ביניו עמי עשיו (= בשם ה' נעשה ונצליח עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ); וכן, לרשום בעמוד האחרון קולופון, למשל: בתפסיר שיר השירים בכתב ידו של מר חדרי אהרן כתוב:

תיו שיל בייע (=תם ונשלם שבח לאל בורא עולם)

השלמתי את זה שיר השירים בפירוש שהוא קודש קודשים יום ב" בשב"ק

כא לחודש כסליו שנת תר"ק ליצירא אני הצעיר וזעיר עפר תחת רגלי חכמים אהרן בן אברהם בשביל שלי (שִׁילְדִי) יחש"ל (יחי שמו לעד)

השייית (=השם יתברך) תן לו חוכמה ודעת לקרות בה הוא זורעו
 זורע עד סוף כל הדורות כל הקורא בה ישמח וכל הגונב אותה ימח
 שמו הוא וכל אשר לו מויע (=מעטה ועד עולם) אכזיר (=אמן כן יהי
 רצון) כס"י: אהרן בן אברהם. אברהם בן ה"מ מרדכי:
 יחש"ל (=יחי שמו לעד) אכז"י (=אמן כן יהי רצון)

2.2 מאפייני התרגום

המגמה הכללית של המתרגם הייתה לתרגם את הנוסח העברי מילה במילה ככל האפשר. לפנינו תרגום מילולי, המותאם לאופי לשון המקור, וצורתו זרה ומוזרה. לסטיות מן התרגום המילולי שלוש סיבות אפשריות: (א) השפעת לשון הדיבור על המתרגם; (ב) רצון המתרגם להבהיר את הכתוב; (ג) מסורת פירוש שונה.

2.2.1 נאמנות יתרה למקור ותרגום מילולי משועבד

2.2.1.1 השמטת האוגד במשפט שמני כמו בעברית, למרות שרק במקרים מיוחדים הוא מושמט בלשון הדיבור בימינו, לדוגמה: "וַיִּדְעוּ כִּי עֵינֵי הָאֱלֹהִים בְּרֹאשֵׁי הָאָדָם" (בראשית ג, ז) מתורגם: אֱלֹלוּ גִיד שוֹלְכָאִי אוֹנִי (בלשון הדיבור בימינו: אֱלֹלוּ גִיד שוֹלְכָאִין אוֹנִי); "אֵשָׁה יָפֶת-מַרְאֶה אֶת" (בראשית יב, יא) מתורגם: בְּכֶתָא סַקְלָתָא רְנַג אֶת (בלשון הדיבור בימינו: בְּכֶתָא סַקְלָתָא רְנַג יֵת אֶת); "וַאֲמָרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת" (בראשית יב, יב) מתורגם: הַמְרִי בְּכֶתִי אֵיָא (בלשון הדיבור בימינו: הַמְרִי בְּכֶתִי יָא אֵיָא).

2.2.1.2 לעתים שימור חלקי או מלא של הסדר המקראי במספרים מורכבים ופירוקם על-פי העברית: "שְׁמֹנֶה עָשָׂר וְשָׁלֹשׁ מֵאוֹת" (בראשית יד, יד) מתורגם: תְּמַעְנִישַׁר תְּלָחָא אַמִּי (בלשון הדיבור בימינו: תְּלָחָא אַמִּי ותְּמַעְנִיסַר); "בְּאַחַת וָשֶׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ח, יג) מתורגם: בְּכָא אִשְׁתָּא אַמִּי שְׁנֵי (בלשון הדיבור בימינו: אשתא אמי שני וכא שתא); "שִׁתִּים וְשָׁשִׁים שָׁנָה וּמֵאָת שָׁנָה" (בראשית ה, יח) מתורגם: אִשְׁתִּי תְרִי שְׁנֵי אַמָּא שְׁנֵי (=ששים ושתיים שנים [ו]מאה שנים); "שָׁלֹשׁ וְשָׁמְנִים שָׁנָה" (שמות ז, ז) תְּמַעְנִי תְּלָחָא שְׁנֵי (=שמונים [ו]שלוש שנים); "חֲמִשִּׁים וּמֵאוֹתֵיּם" (שמות ל, כג) תְּרִי אַמִּי כְּמִשִּׁי (=מאתים [ו]חמישים); "שִׁבְעָה וְשָׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה" (שמות ו, טז; כ) אַמָּא תְּלָאִי שְׁנָא שְׁנֵי (=מאה שלושים [ו]שבע שנים); "הָאֶלֶף וְשִׁבְעָה הַמֵּאוֹת וְחֲמִשָּׁה

ושבעים" (שמות לח, כח) אֶלְפָא שוֹנָא אֲמִי שוֹנִי כְמִשָּׂא (=אלף שבע מאות שבעים [ו]חמישה).

2.2.1.3 הכינוי הרומז הלוואי אינו בא לפני השם שהוא מלווה כנהוג בלשון הדיבור בימינו, אלא אחריו, למשל: "בַּיָּמִים הָהֵם" (בראשית ו, ד) מתורגם: בַּיּוֹמֵי אוֹנִי (בלשון הדיבור בימינו: בְּדוֹ יוֹמֵי); "בְּדוֹר הַזֶּה" (בראשית ז, א) מתורגם: בְּדוֹר אֲנִי (בלשון הדיבור בימינו: בְּדֵי דוֹר); "שְׁלֹשָׁה אֲלֵה" (בראשית ט, יט) מתורגם: תִּלְחָא אֲנִי (בלשון הדיבור בימינו: אֵי תִלְחָא).

2.2.1.4 כינוי חבור מיתוסף על פי כללי העברית שלא ככללי לשון הדיבור כיום, למשל: "בְּנֵי הַסֵּטֶן" (בראשית ט, כד) מתורגם: בְּרוֹנְיוֹ זֹרְא (בלשון הדיבור בימינו: בְּרוֹנָא זֹרְיוֹ).

2.2.2 סטיות מתרגום מילולי וסיבותיהן

2.2.2.1 סטיות מטעמי הימנעות מהאנשת הבורא. למשל: "וַיִּקְרַב בְּעַל-תְּבִיט אֶל הָאֱלֹהִים" (שמות כב, ז) אֶלֶת דִּיאָן; "עַד הָאֱלֹהִים" (שמות כב, ח) הֶלִית דִּיאָן; "אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל" (שמות כב, כז) דִּיאָן לֹא מִסְתוֹרִית; וכן יד ה' מתורגמת מְכִיתָא ה' (=מַכַּת ה'); "וַיִּנְתְּנִי אֶת יָדִי בְּמִצְרַיִם" (שמות ז, ד) כּוֹנָא אֶלֶת מְכִיתִי בְּמִצְרַיִם; "בִּגְבוֹתֵי אֶת יָדִי" (שמות ז, ה) בְּמִקְלוֹבֵי אֶלֶת מְכִיתִי (=מַכַּתִּי); "הִנֵּה יַד ה' תִּפֵּק אֵלָיו ה'" (שמות ט, ג) הֶוֹנָא מְכִיתָא ה'; אבל, "וַיִּפְגְּשׂוּהוּ ה'" (שמות ד, כד) תִּפִּיק אֵלָיו ה'; "אֶצְבַּע אֱלֹהִים" (שמות ח, טו) קוֹדְרָתָא אֶלְהָא (=עצמת אלהים).

2.2.2.2 סטיות כדי להבדיל בין קודש לחול. למשל:
א. כאשר במילה "אלוהים" הכוונה לאלוקי ישראל, התרגום הוא "אֶלְהָא" (=אלוהים) (בראשית ו, מב); ואילו כאשר הכוונה לאלוהים אחרים, התרגום למילה "אלוהים" הוא: "מַעְבּוֹד" (=פסל).

למשל: "וַיִּבַח לְאֱלֹהִים" (שמות כב, יט) דְּבַחָא אֶל מַעְבּוֹד; "וְשֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרַיִם" (שמות כג, יג) שְׁמָא מַעְבּוֹדִיאָא כְּכִינִי.
ב. כאשר הכוונה לפהן מזרע ישראל, התרגום הוא: "הַכְּהֵן" (שמות כט, ל) כְּהֵן; "כְּהֵנִים" (שמות יט, ו) כְּהֵנִימִי; "כְּהֵנָה" (שמות כט, ט) כְּהֵנוּלָא; ואילו כאשר הכוונה לפהן שאינו מזרע ישראל, התרגום

למילה פֶּהַן הוא כּוּמַר: "פֶּהַן מְדַן" (שמות ג, א) כּוּמַר מְדַן; על-פי אונקלוס שראה ליחד את כֶּהֱנָא לכהן מזרע ישראל ואילו כשמדובר בכוהנים זרים ביקש להתרחק כלשהו מן הפשט, כדי להבדיל בין קודש לחול.

2.2.2.3 סטיות מטעמי עידון, לשון נקייה. למשל: "וְהֵייתֶם בְּאֱלֹהִים" (בראשית ג, ה) מתורגם: מְגוּל מְלֹאךְ (= כמו מלאך); "בְּגִי הָאֱלֹהִים" (בראשית ו, ב) מתורגם: מְלִכִּימֵי אֱלֹהָא (= מלאכי האלוהים); "נְגָלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים" (בראשית לה, ז) מתורגם: אֲשַׁכְרָא כְדָרֵי אֵלָיו מְלִכֵי (= נגלו אליו מלאכים) "הִתְעוּ אוֹתֵי אֱלֹהִים" (בראשית כ, יג) מתורגם: מְכַלְטְלֵי אֵלֵי אֱלֹהָא (= התעה אותי אלוהים) "גְּנוּב" (בראשית ל, לג) מתורגם: תְּשִׂיא (= מוסתר).

2.2.2.4 הוספות או שינויים קטנים בתרגום לצורך הבהרה, למשל, "הָאִישׁ מֹשֶׁה" (שמות יא, ג) נְבִי מֹשֶׁה (= נביא משה); "מֹשֶׁה הָאִישׁ" (שמות לב, א) מֹשֶׁה נְבִי; "יֹאכְלֶמוּ פֶקֶשׁ" (שמות טו, ח) מְקַלְלוּ (= תשרוף אותו); "תִּתְּרֶה אַחַת יְהִיה" (שמות יב, מט) שְׂרָעִיתָא כָּא (= חוק אחד); "תִּתְּרֶה הִי" (שמות יג, ט) שְׂרָעִיתָא; אבל: "הִילָךְ בְּתוֹרָתִי" (שמות טז, ד) בְּתוֹרָאֵי.

2.2.2.5 סטיות המבוססות על פירוש מדרשי או תרגומים ידועים (תרגום אונקלוס או פירוש רש"י או מסורת מקומית). למשל: "וַיִּתְּפְרוּ עָלָהּ תְּאֵנָה" (בראשית ג, ז) מתורגם: כְּטֹלוּ גְלָא זֵיתוֹנָא (= תפרו עלה זית); "קִנְיַת שְׁמִים וְאַרְצָה" (בראשית יד, יט; כב) מתורגם: בְּרִינָא שְׁמֵי אֶרָא (= בורא שמים [ו]ארץ); "וַיִּפְתְּלֶךְ" (בראשית לח, יח) (כנראה מסורת מקומית) מתורגם: תְּפִלִּמוֹךְ (= התפילין שלך) וכן גם, "וְהִפְתִּילִים" (בראשית לח, כה) מתורגם: תְּפִילִים (= תפילין); "חִיּוֹת" (שמות א, יט) מְרֵי חוֹכְמָאֵי (= בעלות חכמה), השווה תרגום אונקלוס: חִכִּימוֹן, פירוש רש"י: בְּקִיאוֹת, תרגום רס"ג: בְּצִירָאֵת = פִּיקְחוֹת; "וַיִּתְּשַׁלַּח אֶת אֲמֹתָהּ" (שמות ב, ה) פְּשִׁתְלָא אֶלֶת אֵילָיו (= הושיטה את ידה) רש"י מפרש: את שפחתה ומציין שרבותינו דרשו לשון יד; "מִיָּמִים יָמִימָה" (שמות יג, י) מְשִׁתָּא שְׁתָּא (= משנה [ל]שנה); "וַיִּלְטוּטְפֹת" (שמות יג, טז) אֶל תְּפִלִּימֵי (= תפילין); "בְּפִלִּים" (שמות כא, כב) בְּדִינֵי (= על פי הדיינים); "לָחֶם פְּנִים" (שמות כה, ל) לְכִמָּא תְרֵי צְלָמֵי (= לחם בעל שני פנים. כלומר, אין לו פנים ואחור כרגיל בלחם אפוי בתנור), השווה רש"י שמות לה, יג.

2.2.2.6 שמות של מקומות או עממים מסוימים מתורגמים על-פי המסורת המקומית אשר מזהה אותם עם שמות של מקומות ועמים שכנים, למשל: "וְתִהְיֶה רֵאשִׁית מִמְּלַכְתּוֹ בְּבָל" (בראשית י, י) מתורגם: ולא אֲגִלִּי שוּלְתַנְנֻלְיוֹ בְּכַד (= בגדד); "מִן הָאֲרֶץ הַהִוא יָצָא אֲשׁוּר" (בראשית י, יא) מתורגם: מִנְד אֲרָא אָהִי פֶלְט מוּצֵל (=מוצול); "לָבֶן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי" (בראשית כח, ה) מתורגם: לָבֶן בְּרוּנָא בְּתוּאֵל סוּרְאָה (=לבן בן בתואל הנוצרי).

2.2.2.7 צורות הפועל המקראי מתורגמות לפי המשמע וההקשר (לאו דווקא לפי צורתן) ומותאמות למערכת הפועל בארמית חדשה. למשל: "וְהוּא שָׁכַן בְּאֵלְנֵי מִמְרָא" (בראשית יד, יג) או שְׁכַנּוּא בְּאֵלְנֵי מִמְרָה (=היה שוכן); פועל עומד במקום פועל יוצא, למשל: "וַיִּסְגֹּר בֶּשֶׂר תַּחְתֵּינָה" (בראשית ב, כא) מתורגם: זְמִיטְנוּא פֶסְקָא תַכְיוֹ (=התמלא בשר תחתינה); ופועל יוצא במקום פועל עומד, למשל: "וַיִּכְסּוּ הַהָרִים" (בראשית ז, יט-כ) מתורגם: פֶסְלוֹ תוּרְגִי (=כיסו את ההרים); "וַיִּנְאַכַל גְּדִישׁ" (שמות כב, ה) מְקֵלָא יִרְקָא (=היא תשרוף); "וַיִּגְנַב מִבֵּית הָאִישׁ" (שמות כב, ו) גְנוּ מִבֵּילָא גוּרָא (=יגנוב); "וַיּוֹמֵת" (שמות לה, ב) מַל (=ימות); "וְהוּבָא אֶת-בְּדִיוֹ" (שמות כז, ז) הִמִּית (אתה תביא); חילופי זמנים, למשל: "חֲשֵׁכָה גְדֵלָה נִפְלֵת עֲלָיו" (בראשית טו, יב) מתורגם: כְּשָׂא רַבְתָּא נִפְלָא אֲלֵיו (=חשיכה גדולה נפלה עליו); "אִי מְזָה בָּאת" (בראשית טז, ח) לָפָא מְאִיא פִּית (=אי מזה את באה); "לְזַרְעֶךָ נִתְּתִי אֶת הָאֲרֶץ הַזֹּאת" (בראשית טו, יח) מתורגם: אֶל בְּרִזְרוּךְ פּוּנָא אֶלְת אֲרָא אִינָא (=לזרעך אתן את הארץ הזאת); "וַנִּתְּתִי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ" (בראשית יז, ח) מתורגם: הוֹלִי אֲלוּךְ אֶל בְּרִזְרוּךְ (=נתתי לך [ו]לזרעך); "וַיְבָרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נִתְּתִי מִמְּנָה לְךָ בֶן וַיְבָרַכְתִּיהָ וְהִיְתָה לְגוֹיִם מְלָכִי עַמִּים מִמְּנָה יִהְיוּ" (בראשית יז, טז) מתורגם: בְּרַכְלִי אֲלֵיו הֵם הוֹלִי מְנִיו בְּרוּנָא בְּרַכְנָא אֲלֵיו הוּנָא אֶל אִמְתִּינָא שוּלְטְנִי אִוְמְתִּי מְנִיו הוּנִי (=ברכתי אותה [ו]גם נתתי ממנה לך בן אברך אותה [ו]תהיה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו).

2.2.2.8 וייו החיבור מושמטת בדרך כלל הן בראשית הפסוק והן בהמשכו, למשל: "וַיִּאֲנָשִׁי סָדָם רְעִים וְחֹטְאִים" (בראשית יג, יג) נָשִׁי סָדָם כְּרוֹי כְּתַפְרִי (=אנשי סדום רעים חטאים).

2.2.2.9 לרוב יש בתרגום התעלמות מן היידוע, שלא כבלשון הדיבור בימינו. הכינוי הרומז לקרוב אי, למשל: "זאת הפעם" (בראשית ב, כג) מתורגם: אַיִיא אַי פְּרִתָּא (=זאת זאת הפעם); הכינוי הרומז לרחוק או, למשל: "כָּל בֶּשֶׂר הִרְמֵשׁ" (בראשית ז, כא) פּוּלִי בֶשֶׂר או רְכִישׁ; "בְּכָל הַשָּׂרָץ הַשָּׂרָץ" (בראשית ז, כא) מתורגם: פּוּלִי רְכִישָׁא או רְכִישׁ; "הֵם הַמְדַבְּרִים" (שמות ו, כז) אוֹנִי או תַנְיָנִי; "מי נְמִי הַהֹלְכִים" (שמות י, ח) מְנִי מְנִי או זְלָנִי; "הַיֵּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ" (שמות יא, ה) או יְתִינָא אֶלֶת כּוּרְסִיּוֹ.

2.2.2.10 סטיות מורפולוגיות בתרגום שמות העצם. שם עצם קיבוצי או שם ביחיד אחרי שם מספר מתורגם לפעמים בלשון יחיד ולפעמים בלשון ריבוי, למשל: בלשון ריבוי: "הַמְשָׁה בְּקָר" (שמות כא, לו) כְּמִשָּׂא תוֹרִי; "וְאֶרְבַּע-צֹאן" (שמות כא, לו) אַרְבָּא אַרְבֵּי; "יוֹשְׁתִים עֶשְׂרֵה מִצְרָה" (שמות כד, ד) תְּרִיסָר דִּכְנִיָּי; "שְׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה" (שמות ו, יח) אַמָּא תְּלָאִי תְּלָחָא שְׁנִי (=מאה שלושים [ו]שלוש שנים); בלשון יחיד: "עֶשְׂרִים קָרֵשׁ" (שמות כו, יח-כ) אַסְרִי תְּכַתָּא; "לְשָׁנֵי עֶשֶׂר שָׁבֹט" (שמות כח, כא) אֶל תְּרִיסָר שְׁבָטָא; לעתים בלשון יחיד ולעתים בלשון ריבוי: "וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֲמָה" (שמות כז, יד) כְּמִשְׁסָר גִּזִי (=חמש עשרה אמות), "עֶשְׂרִים אֲמָה" (שמות כז, טז) אַסְרִי גִזָּא (=עשרים אמה).

2.2.3 היסודות העבריים בתרגומים

אחד המאפיינים של לשונות היהודים, ובכלל זה גם הארמית החדשה של להג סקזי, הוא המרכיב העברי המשוקע בהן.

2.2.3.1 מילים עבריות המצויות בלשון הדיבור בימינו, נשארות ללא תרגום, למשל: "רְשָׁע" (בראשית יח, כג); "תְּהוֹם" (בראשית א, ב); "חֲכָם-לֵב" (שמות לא, ו) חֲכָם לְבָא; "חֲכָמָה" (שמות כה, ג) חֲכָמָה; "לְחֲכָמִים" (שמות ז, יא) אֶל חֲכַמִּיָּי; "וְחִלַּת לְחָם" (שמות כט, כג) חֲלָא לְכָמָא; "יָמָה" (שמות כו, כב) יָמָה; "מְזַרְחָה" (שמות כז, יג) מְזַרְחָה; "מְקַדָּשׁ" (שמות כה, ח) מְקַדָּשׁ; "הַמְשַׁכָּן" (שמות כה, ט) מְשַׁכָּן; "גְּדָבָה" (שמות לה, כט) גְּדָבָה.

2.2.3.2 המסרן השאיר בספר שמות את המילים הבאות כמות שהן: שמות שנים עשר אבני החושן (שמות כח, יז-כ), והצירופים "אֶת-

האורים וְאֶת-הַתְּמִים" (שמות כח, ל) אֶלֶת הָאֲרִים אֶלֶת הַתְּמִים,
"אֵיל מִלְאִים" (שמות כט, כב) בָּרֶן מִלְאִים, "וְאֲבָנֵי מִלְאִים" (שמות
כה, ז) כְּפֵי מִלְאִים.

2.2.3.3 מילה עברית מוחלפת במילה עברית אחרת, הידועה מלשון
הדיבור, או הייתה ידועה יותר (בגולה), למשל: "תִּנְגָב" (בראשית
כ, א) מתורגם: דָרוֹם; "מִקְדָם" (יונה ד, ה) מתורגם: מִמְרָח. אבל
"צִפְנָה וְנִגְבָה וְקִדְמָה וְיָמָה" (בראשית יג, יד) מתורגם: צִפְנָה
נִגְבָא קִדְמָה יָמָה; "אֶסוֹן" (שמות כא, כב) סִפְנָא; "וּלְטוֹטְפַת"
(שמות יג, טז) אֶל תְּפִלְמִי (=לתפלין); "בְּפִלִים" (שמות כא,
כב) בְּדִינִים (=בדיינים).

2.2.3.4 יש מקרים מעטים של שימור צורנים עבריים בתרגום, כגון
ה"א הידוע וה"א הכיוון: "אֶת-הָאֲרִים וְאֶת-הַתְּמִים" (שמות כח,
ל) אֶלֶת הָאֲרִים אֶלֶת הַתְּמִים; "יָמָה" (שמות כו, כב) יָמָה; "מִזְרְחָה"
(שמות כז, יג) מִזְרְחָה; "קִדְמָה" (שמות כז, יג) קִדְמָה; "תִּימְנָה"
(שמות כו, יח) תִּימְנָה; "הַמִּזְבְּחָה" (שמות כט, יג) מִזְבְּחָה.

2.2.3.5 המתרגם אינו מקפיד לפעמים על הניקוד העברי המקורי של
המילים העבריות, למשל: "יָמָה" (שמות כו, כב) יָמָה; "וְנִדְבָה"
(שמות לה, כט) נִדְבָה; "עֶרְב רַב" (שמות יב, לח) עֶרְב רַב; "שִׁפְרִי"
(שמות יט, טז) שוֹפֵר; "צִפְנֹן" (שמות כו, כ) צִפְנֹן; "אֶת-הָאֲרִים
וְאֶת-הַתְּמִים" (שמות כח, ל) אֶלֶת הָאֲרִים אֶלֶת הַתְּמִים; "חֻקְמָה"
(שמות כח, ג) חֻקְמָה.

3. לסיום

הטקסטים שנתגלו הם מקצת מכתבי היד המצויים בידיים פרטיות של
יוצאי כורדיסטאן דוברי ארמית מזרחית חדשה, והם יספקו קרקע פורייה
למחקר לא רק לבלשנים אלא גם לחוקרי מקרא, ספרות ופולקלור.
הטקסטים הללו עשויים ללמד על התפתחותה של הארמית החדשה
המדוברת בפי יהודי סקזי, ולשמש בסיס למחקר השוואתי בין הלהגים
הארמיים הקרובים.

מפת האזור

המפגש הפורה יונה בן אמיית
 - תרגמה אל יום ספור

יולי תמלא ה' אלת יונה ברנא אמיית למינא ;
 קו מי אלת טעה אמקא ברמא יקני אלתו עד עמינא
 כדילנו אל קמי : קיס יונה אל עניני מרשטא.
 מנת קמיית ה' פוש : פו כדילי פאטי כיונא מרשט
 הינלי כדיונא פוש אבא אל הייל גלני מרשטא
 מנת קמיית ה' : ה' מנגילי רוכא ברמא אלת ימא
 יולי שמאל כנא בימא פשטי כדילי אל מעורא ;
 דדיי גמיינא זעקנו גינא אלת אלתיו מנגיל
 אלת אז חמתי איד בפאטי אלת ימא אל קלילא

דוגמה מספר 1: תפסיר ספר יונה

ואני זאת בריתי אתם אמרה ה' רוהי אשר
עלירי ודברי אשר שמתי בפיר לא ימוש
מפיר ומפי זרען ומפי זרע זרעך אמרה ה'

מעשה ועד עולמם

ד'ר' שלחן שמולן ואן עלהם השלום : במקט א' ה' ה' הקבה
אל הוואי תוקרה אל קומיו בלא יתקל : לבל אלת
תוקרה לעל ברנפ : טאו : שמשאל לא קבלו : אי : כמר פסקי ר' :
דמשנ בל נזרח חשטיר למו חפינ מרר פראן : א' טילא ברנפ
טשו : שמשאל א'יד לא קבלו אלת תוקרה : מירי חזל אלת תוקרה
הקניווס בקמיו א' הקבה : אי : כמר פסקי מיימני א' טילא למו :
ישנ מן קמיו טרא מפרווס א'ינו : ג' הקבה כמקרא לא בבל
אלת עולם בל בקא כמרת א' תוקרה : אגר : יתקל קבל אלת
תוקרה ספרא : וטגרא לא מד'הקבל אלת עולם אל גולו יתקל :
אי : כמר פסקי אס לא בריתי : ומס ובלה הקות שמיו וקרב לא
שמתי : ומאל אי כדרא עולם גולו יתקל : אס כן לא כניית עולם
הזה לא בריתא ברך : יתקל : לא ה' ברנפ ארמי א'יד אוקי כ'יא
אלת למי ארל : כ'ל אי נטמיה כ'יא בכוריו : קבלא עולם אלת
מיא

דוגמה מספר 2 : תרגום שיר השירים

התפארות שירי של ראש השנה

וכת דבוןי דראו רמתיא אל פולח : ומא פרסנ
הילי רמית אלהא אל לולוי : בנתי : מחו
הילי רמתיא : בומא אממיתורן הילי אל : סמובי
באבו ר'ונתא סמובי אלת מבח אל גרומי : עין
באתרית :
באכירי : נסין אמרמין אלהא אל אברהם נסילי
או ברנפ פיהה כדיראלון : משה זאלן
קאמי כדנדי : יתגר עקון אביו קשרתיא בלישנ
בלתיא דקלי לכלי : רשע כח מרנני איר : פמנוט
אלון כדנן סמלתי : תיא : שמותא היס : פמנוט
שכינה : גרנתי : דומא : מקורוי : באמשיקרי
אמר

ב' תירי אהבתי א' אהי : ודמני נטמו : יצחה היני
הישתאן לא ילמי : עלבת אלהא חרני
קולי : בולי : לבנפ : מלבנפ יתן היל זמריא
אלה

דוגמה מספר 3 : תפסיר תומיס יעט שירי דבון

הראשונה הנכבדות האשונות שמרתי ביד הנביאים על סתות
והוליה כבד בלן : במי : טיעה הנביא נט מעסכ בנל
לבס : ונתה חנב לענה לבב בבסות חסות עלן עממתי : לשמיע
וליהוב לבס טוב : ומתו : יבואו או חיל עת מדעו במז טתקדיו כבארי
האשונות כן יתקינו : בנאלות האשונות : ואלה הם הכתובות : אומת
להוא : יעדל חגלות זה : כמע אשתי קין למד : ישנ מקבוקי היקה
אל בקל יתקל : כמז טועה חוטה : טמלח על טב החי : כן חרידי
תשונות יעדל טמלח : במתיס *

עודן לה טי חוט היל עת חולה : יעדל אומפ : שיר חוט תהלתי קוד
יעדו בכתיב מקלה היקה ענ קול היחן : כו חמורק טעם ער
מבולו יודעס בנאלתי : יעדל בו היב הממדח סבל סילות העולב :
והגויס כדאלות נבלות היב היל עת יעדו תהלתי : וגם כן יעד
היש היודעס בכמכות נקבוקי : הם מהללס ומטאופ לקובח במתוקס
וכמנורותם נבמדנות טובלס : עהרס יעדו נבלות טעיה לעמון

ות יעדל :
ושאלן כל הדבר ועדים כמבטורה כל אלהם טעדי כהס עך :
יעשו אלהם יעדו קול טעיה : וחסדו ויחלה לקובח יעס היל
טעיס היודעס כדאלט כעלעס ודיב רס חמורס ואומרס תהלתי ה'
נידיות קבל מרילי היב : לענקס נממח קול לענקס כהלול אדבה
נעול לבס אופ
ונקטמן : לה כבוד היל הטובעט עמה כפיס תהילותן כמניסי
יעדו ועדיסי נטמס *

דוגמה מספר 4 : אספת מדרשים להפמדת בראיית

ביבליוגרפיה

אביטן חי ופלמן קי (תשמ"ז), קטלוג התיעוד המוקלט של מפעל מסורות הלשון, חלק ב, עדה ולשון יא.

ברוכים שי (תשמ"ה), תפסיר שיר השירים, ירושלים.

ורדי שי (תשמ"ה), "עקידת יצחק בשפה הארמית של יהודי כורדיסטאן", התחדשות ה, עמ' 188-189.

ישראלי יי (תשנ"ז), "תרגום ספר בראשית לארמית חדשה בלהגם של יהודי סקיצ", מסורות ט-י-יא, עמ' 455-465.

פלמן קי (תשל"ח), קטלוג התיעוד המוקלט של מפעל מסורות הלשון, חלק א, עדה ולשון ג.

צבר יי (תשמ"ב), "על טיבם של התרגומים למקרא (ספר בראשית) בניבים של ארמית חדשה יהודית", לשוננו מו, עמ' 124-140.

צעירי עי ושמאע גי (תשנ"ח), קטלוג התיעוד המוקלט, חלק ג, עדה ולשון כא.